

Доц. д-р **Ценка ИВАНОВА**

(ВТУ “Св. св.Кирил и Методий”)

**ЕЗИЦИ И ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНИТЕ
(ТЕЗИСИ ЗА СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕН АНАЛИЗ)**

Assoc. Prof. Tsenka IVANOVA, PhD

(“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo)

**LANGUAGES AND LANGUAGE POLICY ON THE BALKANS
(THESES FOR SOCIO-LINGUISTIC ANALYSIS)**

The theses for the socio-linguistic analysis of the language practice in the Balkans in diachronical aspect are included the following topics:

1) The Balkans – a geographic and civilization crossroad; 2) Cultural palette; 3) The Balkan Babylon; 4) Balkan language union; 5) The Balkan languages from a socio-linguistic aspect; 6) Written practice, cultural and political influences during the early medieval times; 7) The language policy in the Turkish empire; 8) The Greek language as an educational language during the renaissance of the Balkan nations; 9) South Slavonic languages – historical foreshortenings of the language literary practice in comparison to the spoken language; 10) The influence of the Russian culture and language; 11) The West European cultural influence as a mediator of the language policy; 12) The Balkan languages during the XX century (state/official languages of the Balkan nations and linguistic “islands” in the neighboring countries; heterogeneous and homogeneous types of bilingualism; “fading” of languages from certain territories); 13) For the differentiation between the South Slavonic languages and for South Slavonic language literary divergence (the opposition understanding – misunderstanding of the other language; principles of differentiation in closely related languages; genealogical and socio-linguistic/political type of languages/ language standards); 14) Contemporary socio-linguistic challenges: globalization of communication, the language policy of the European Union and the Balkan languages.

Keywords: The Balkans, Balkan languages, Balkan language union, language policy, written practice, Turkish empire and (Ottoman-)Turkish language, Greek language, South Slavonic languages, language literary divergence, language policy of the European Union and the Balkan languages.

1. *Кръстопът*

От древността до наши дни Балканите¹ като геополитическо понятие и реалност са своеобразна палитра от контрасти, които отразяват разнообразни процеси – етнопсихологически, религиозни, културни, езикови, политически.

Като важен мост, свързващ Европа с Азия и Средиземноморието, този регион винаги е привличал значителни човешки ресурси и обитателите му се отличават с етническа и езикова хетерогенност, характерна за подобни, обременени с много история, географски кръстопътища. На базата на комплексните предпоставки в региона се формират особени стереотипи в ценностната система, които се проявяват отчетливо както в представата сами за себе си, така и в регламентирането на взаимоотношенията с другите.

2. Палитра от култури

Нехомогенният състав на формираните се етноси при смесването на завареното автохотно население с придошли заселници придава твърде специфична картина на цялостния цивилизационен облик на голяма част от населението на полуострова. Въпреки многобройните теории за начина, по който са се формирали и утвърждавали етническите общности на Балканите, историята ще запази редица свои неразгадани тайни. Възход и спад, приливи и отливи на междусъседските отношения, периоди на широкообхватна интеграция и на продължителна и открита враждебност – това са основните типологически характеристики на историческите връзки, които “произвеждат” конкретни – в областта на политиката и икономиката, и опосредствани – в сферата на духовността, крайни резултати.

3. Балкански “Вавилон”

В цялата известна обширна литература, която разглежда въпросите на етническия произход и приемственост, като аксиома се приема становището, че езикът е един от най-важните, ако не и най-важният етноконсолидиращ признак на идентичността. Факторите, породили особените характеристики на езиците в ареала, са последица от дългото историческо съжителство в рамките на единно географско-икономическо и политическо пространство. Балканите и в миналото, и днес се отличават със своето езиково многообразие. Отделните езици заемат сравнително неголеми територии с неголям брой носители на тези езици – на фона на сравнението с езици, които имат твърде голямо географско и демографско покритие. Ареалът е известен с отчетливо проявените последици от езикови контакти, осъществявани в продължение на десетки столетия и станали причина да се развият твърде специфични и уникални процеси между езиците. Древните балкански езици постепенно биват асимилирани от езиците на придошли народи². Устойчиво присъствие засвидетелстват албанците като потомци на автохтонен балкански народ. В епохата на историческото отразяване (свързано с наличието на писмен език) присъстват елини/гърци, римляни, балканоромански народи, южни славяни.

4. Балкански езиков съюз

В лингвистичен план балканските езици обикновено се представят чрез Балканския езиков съюз – т.е. чрез общите характеристики, придобити в резултат на езикови контакти (двуетичие, многоезичие и смесване на езици), независимо от генеалогичната принадлежност³.

Езиците от Балканския езиков съюз се различават от езиците на Балканския полуостров – балканските езици са свързани само географски, докато

взаимовръзката между членовете на Балканския езиков съюз има структурно-типологически характер. Езиците, при които се открива преобладаващата част от балканизмите (български, албански и румънски) образуват неговия център, а езици, при които балканизмите присъстват частично, съставляват неговата периферия (новогръцки, сръбски/хърватски). Хетерогенната природа на посочения езиков съюз, със силно изразени общи структурноезикови черти, е научно предизвикателство от десетилетия.

5. Социolingвистичен аспект

Миграционните процеси, стопанските, търговските и културните връзки между различните етноси са последица от различни исторически фактори, но винаги при тяхното осъществяване се е стигало до необходимостта от езика като средство за комуникация. В различните исторически епохи влиянието и приемането на определен тип езикова практика неминуемо се обвързва с определена политика – на силния икономически, на носителя на дълга писмена култура със съответните лостове за въздействие чрез нея, на политическата (държавната) власт.

Диахронните наблюдения показват, че културно-езиковите граници са се установили по други критерии – религиозни, колониални и т.н. Така ранните писмени/книжовни езици, като продукт на определен стадий от общественото развитие, освен че се съотнасят в цялото им многообразие с „границите“ на конкретното езиково общество, функционират и извън “своите” езикови граници. Динамиката на комуникациите, които нарастват, разширяват се и се глобализират по възходящата хронологична ос, както и деленето на езиците на „малки“ и „големи“ не само според броя на носителите им, но и според наложеното статукво да се ползват от повече носители на други езици, поставят на преден план т.нар. функционално сравнение в неговите разнообразни аспекти и прояви⁴.

В последно време се засили интересът към изследвания, посветени на езиковата картина на света, които специално за балканския ареал показват, че носителите на различните езици имат самосъзнанието за обща балканска идентичност. Езикът се формира чрез картината на света и я формира, бидейки едновременно неин субект и обект.

6. Писмена практика, културни и политически влияния през Ранното средновековие

Определящата роля на дълготрайните културни традиции на базата на ранна писменост предопределя друга типология на балканските езици.

От аспекта на функционалната типология гръцкият език несъмнено е културният език на средновековието, равен на съвременните международни езици. Конфесионалният фактор е важна предпоставка: с приемането на християнството езиковото и културното влияние чрез писмените текстове задържа дълго време средновековния гръцки (византийския) език във водеща позиция на Балканите. Един понякога недооценяван фактор е моделирането на представата за другите чрез историческите писмени свидетелства на базата на гръцката гледна точка поради привилегиата “писменост”.

Паралелно, но със значително по-ограничено присъствие в региона, отново поради конфесионалния фактор (особено след разделението на съборната християнска църква на източна и западна през XI век) е латинският език.

Славянската писменост е фактор за устойчивостта на православно-християнската славянска традиция, при което водещата роля на средновековната българска държава за нейното запазване и развитие е несъмнена. Славянската писмена практика е възприета и във влахо-молдавските княжества – нещо типично за книжовните езици от епохата, когато те не са били затваряни само в границите на една държава.

7. Езиковата политика в Османската империя

Османската империя налага на почти целия балкански регион друг социолингвистичен пейзаж, при който езиковата практика в нейната социална стратификация моделира и предопределя както облика на балканските езици на структурно-типологическо равнище, така и книжовноезиковата практика с нейните приложения в сферата на религията, образованието, деловите отношения и т.н.

Многобройните миграции след завоюването на територии от страна на Османската империя са довели до широко разпространение на двуезичието или триезичието сред населението, при което османотурският език е официалният език, обслужващ държавната машина. Статусът на официалния (държавния) език и езиковата политика в Османската империя имат свои специфични страни, които са слабо изследвани. Един научен проект, съдържащ различни аспекти на езиковата практика, би допринесъл за осветляване на празноти в сравнителните балканистични проучвания.

Един от аспектите на изследователския проект би трябвало да бъде изясняване на езиковата политика по отношение на ислямизираните нетурски народности в определени региони: допускане на употреба на своя език или налагане на езиково асимилационна политика. Така например във фетвите на шейх юл-исляма, които имали силата на закон и директива за действие както на съдебно-религиозните, така и на светските власти в османската държава, са се препоръчвали определени степени на наказания за отказ от приемане на другата (османската) езикова практика⁵. Въпреки строгите правно-религиозни предписания и суровите наказания, политиката на езикова асимилация спрямо помюсюлманчените нямала повсеместен успех. Тя постигала целите си в градовете, както и в по-достъпните селища и райони, където контролът на верските и административните власти бил повседневен, но нямала успех в по-отдалечените планински райони, като например в Средните и Западните Родопи, в Албания или в Босна. Голяма част от българите мюсюлмани успели да запазят родния си език, също така огромни маси от помюсюлманчените албанци, босненци и херцеговинци успели да се опазят от езикова асимилация. Последиците от тази езикова ситуация се проявяват отчетливо в последвалото формиране на националните книжовни езици на придобилите самостоятелна държавност балкански народи – както върху скоростта и механизмите на езикова стандартизация,

така и върху присъствието на остатъци от вековния билингвизъм в самата езикова система (напр. словообразователни суфикси с турски произход, лексикални турцизми; сравнения, изразяващи обща езикова картина на света, фразеологизми).

В последно време в научните публикации се припомня една друга страна от езиковата практика в Османската империя – славяноезичието сред представители на различни слоеве от турското население. Според сведения на български възрожденци – мемоаристи и народопсихолози, както и на чуждоземни пътешественици, представители на османските управляващи слоеве, основно служители на султанската администрация, които имат непосредствени контакти с християнското славянско население, са усвоявали славянския (български, сръбски) език. Това колониално поведение е било продиктувано от необходимостта да се изпълняват по-пълноценно задълженията според заеманата служба в административната йерархия. Фактор за познаването в различна степен на български език от турци е и компактността на българоезично население спрямо придошлото турско в определени райони на българската езикова територия – напр. в западните български земи. Участието на българския език в езиковата практика на османците в българските земи в периода XV–XIX век се движи в широка амплитуда – от крайна неосведоменост до изявено внимание и отлично владееие (вж. Николова 2004). За разлика от максималното елиминиране на турския език след Освобождението от страна на българското население, турският етнос в новоосвободените български земи постепенно преминава в състояние на билингвизъм, което се засилва и придобива специфични характеристики в следващите десетилетия и до наши дни вследствие на задължителното образование на български език.

8. Гръцкият език като езикът на образованието през възражданията на балканските народи

Двyezичието в комбинация с гръцки език съпътства началния етап от формирането на интелигенцията сред част от балканските народи по време на национално-възродителните процеси през XIX век, като родният език е езикът на битовото общуване, а гръцкият е езикът на грамотността, знанието и интелектуалните занимания. Целенасочената политика на фанариотите намира израз в две институции: училището и църквата. Гръцки училища, които стават посредник за идеите на модерния свят, се откриват в редица градове в Османската империя, но и вън от нея.

Не е случайно например, че най-изтъкнатите дейци на българското възрождане, особено в неговия начален стадий, са възпитаници на гръцки училища. Гръцкият език се оказва в ролята на посредник в културната адаптация на българското общество към съвременната буржоазна цивилизация през първата половина на XIX век. Както елино-греческите, така и по-късните смесени по тип училища, които стават специфичен преход към българско светско училище, са израз на особена двойственост в началното формиране на българската нация. До 30-те години на XIX век гръцката словесност и гръцките книжовноезикови

образци са водещи за българските грамотни слоеве. Издаваните на български език книги, особено от западноевропейски автори, са превеждани или компилирани от гръцки източници.

Следва продължителна борба срещу гръцкото културно влияние, което свидетелства за разпознатата в него заплаха за българската и за румънската национална идентичност. Пуризмът съпътства възрожденските актове на езикова еманципация чрез съзнателен отпор срещу чуждите езикови влияния, като значителна част от гръцизмите остават в културния лексикален слой, докато турцизмите имат различен успех на задържане в историческия и битовия лексикален слой. В българския език се провежда едно съзнателно очистване от тях в рамките на възможното за конкретния период, а в сръбския, поради устойчивото им присъствие в народните говори и приетия принцип езиковата стандартизация да не се отклонява от езика на народа, турцизмите биват задържани в доста по-значителна степен.

9. Южнославянските езици – исторически ракурси на книжовно-езиковата практика спрямо говоримия език

Южните славяни и техните наречия заемат половината от Балканския полуостров и този факт предполага обособяване на темата за културно-езиковото присъствие на южните славяни, както и за отношенията между самите южнославянски езици, от една страна, а от друга – отношенията им с останалите балкански езици.

От гледна точка на структурната типология към Балканския езиков съюз безспорно принадлежи българо-македонският ареал, докато територията на сръбско-хърватския ареал се определя като периферна с постъпателност на балканистичните процеси при “отворени” граници в западна посока. В социолингвистичен аспект обаче, при включване на писмения/книжовноезиковия фактор, се очертава доста по-различна и усложнена типологическа картина.

През вековете са съществували разнообразни отношения между говорим славянски и книжовен неславянски език: гръцки, латински, немски, френски, италиански, турски, унгарски.

Официализираният статус на руската редакция на стария славянски книжовен език (старобългарския) е известен от XVII в. с названието *църковно-славянски език* и се утвърждава като най-устойчив и еволюирал книжовноезиков тип с различна по размерите си амплитуда между говорима и писмена реч (в сръбската традиция е познат от началото на XVIII в. като *руско-словенски*). Църковнославянският се възприема като класически език (в паралел с гръцкия и латинския) и като езика-майка на славянските езици. В определен период за рационална и стратегическа се приема идеята той да послужи за основа при създаването на единен славянски книжовен език. Общият книжовен език сред православните славяни на границата с новото време е именно църковнославянският, който е в отношения на диглосия с говора на който и да е „източен” или „южен” славянин. Като функция на комплексни лингвистични и екстралингвистични фактори, неговата роля за установяването на моделите книжовно-езикова практика сред православните славяни е твърде значима⁶.

Голямата амплитуда на отдалеченост при хетерогенния или неродствения тип езикови отношения сред южните славяни, които се подчиняват на римокатолическата църква, подтиква към ранно развитие на книжнина на базата на местната говорима практика: през XV–XVI в. на чакавска диалектна основа, която е маргинализирана през XVIII в.; от XVI до XVIII в. на кайкавска диалектна основа, която континуира до наши дни в определени културни среди; от XV до XVIII в. съществува динамично променящата се дубровнишка литературна традиция; от края на XV в., след падането под турска власт на босненско-херцеговска територия средновековната славянска книжовна традиция замира, а след време възниква литература на босненските мюсюлмани на турски, арабски или персийски език, както и славянска, но писана с арабски букви.

Известното „илирийско“ движение, възникнало през XVII в., е с широка идейно-политическа и етнокултурна платформа, в чиято основа е програмата за обединение на Източната и Западната църква, прокламирана и провеждана от обединението на католическите църковни общини (Конгрегацията). Базата на „илирийския“ езиков модел е предимно хърватска, по-късно, в началото на XVIII в., се моделира „по босненски“ и придобива по-голяма еластичност поради предназначението си за по-широк регион. В източните балкански райони (на българска територия) следовници и пропагандатори са български книжовници, произхождащи от католическите „острови“ в православното обкръжение.

При прехода от традиционен тип книжовен език към нов тип езиков стандарт се появяват т.нар. хибридни книжовноезикови формации. Макар и недостатъчно осветлен, в историята на българската книжовноезикова проблематика съществува *славянобългарски период* като една от паралелните книжовноезикови практики (известни като школи) през XIX в. Историята на сръбския книжовен език преминава през *славяносръбски период*, който дори показва определени нормативни прояви, тъй като просъществува няколко десетилетия и за разлика от българската езикова ситуация протича доста по-бурно.

Въпреки напредналия стадий на дезинтеграционни процеси при повечето славянски езици и формиращите се техни стандарти в средата на XIX в., в определени културни среди въпросът за общ книжовен език продължава да бъде актуален. На южнославянска почва той се модифицира, но е широко обсъждан в периодичния печат, от което следва изводът, че за времето си достатъчно широка аудитория е била съпричастна към разискваните теми. По-нататъшно продължение е идеята за унифицирана обща славянска азбука, базираща се на кирилицата.

Разглеждан в сравнително-типологичен план, книжовният договор, подписан във Виена през 1850 година, който бележи началото на съществуване на сърбохърватския/ хърватскосръбския книжовен език на шокавска диалектна база с двувариантна (двуазбучна, йекавска/екавска) норма, може да се представи като отзвук от предходната илирийска езикова тенденция за езиково обединение, но в друга, по-нова проекция.

В края на XIX в., след период на дифузна книжовноезикова практика, след осмисляне и ясно дефиниране на структурните характеристики на българските говори, които придават на българския специфичен и обособен облик в сравнение с останалите южнославянски езикови територии, се постига съгласие за налагане на единство в българската книжовноезикова практика и на единен правопис. Следва историята на нормата на съвременния български книжовен език във всички нейни аспекти.

10. Руското културно и езиково влияние

На гръцката експанзия се противопоставя руското културно-езиково влияние от средата на XIX век, което получава благоприятен тласък и от разгърналите се политически събития на Балканите в полза на Русия. След 1838 г. Русия играе основната роля в подготовката на българската възрожденска интелигенция, а между 1856 и 1878 г. над две трети от образованите българи получават образованието си в Русия. Просветното движение и “изучаването” на славянобългарското минало са доминирани от руски възпитаници. Във втората половина на XIX век се намесват вече руските и хабсбургските слависти: всички съставки на националното самосъзнание (средновековно минало, език, култура, фолклор) стават известни на света чрез посредничеството на един благосклонен, но противоречив в политиката си покровител от север.

11. Западноевропейското културно влияние като посредник на езикова политика

В Сърбия културно-езиковото влияние “се поделя” последователно между руската и австроунгарската империя. Доситей Обрадович и Вук Караджич, две емблематични личности на южнославянското просвещение и на модерната филологическа наука от края на XVIII и първата половина на XIX век, оставят трайни следи с реформаторски идеи и мащабност на осъществяването им. В земите западно от Сърбия влиянието на Австро-Унгария и на италианските градове се проявява в демократичните тенденции спрямо книжовноезиковата политика (пример са народният езиков характер на дубровнишко-далматинската литература и текстовете, създавани на кайкавски и чакавски диалект и др.).

Почти до Първата световна война мнозинството от сръбските интелектуалци продължават да се образуват в Австро-Унгарската империя, въпреки че в политическо отношение ориентацията им е поделена между Русия и Европа.

12. Езиците на Балканите през XX век

Балканската социолингвистична ситуация през XX век е може би най-разностранната и усложнена езикова ситуация.

Държавните или официалните езици на балканските държави са вече факт, наред с езикови “острови” в друга, съседна или по-отдалечена балканска страна, при което отношението между езиците при практикувания билингвизъм се движи в амплитудата хомогенен – хетерогенен билингвизъм (пр. албанският език като държавен език на Албания, като официален език в Косово от най-ново

време, но със собствени отличителни черти; като битов език за албанското население в Гърция, Македония, Сърбия, в емигрантските общности в Италия).

В резултат на силни политически сътресения (военни конфликти и други вражди) се извършва и преместване на езици – преселвания/изселвания на носителите на съседен език в метрополията, т.е. напускане на “другата” езикова среда, напр. албанският език в Косово и изчезването на сръбския от тази исторически и емоционално свързана със сръбите територия; извършва се и промяна в диалектната картина на сръбско-босненско-хърватската територия.

Всеки от двата типа билингвизъм съдържа на свой ред индивидуализиращи го особености и конкретни проявления (напр. българо-гръцки, българо-турски, българо-румънски, българо-сръбски, турско-български и т.н. билингвизъм).

Към балканските езикови проблеми спадат още: балканороманските езици и проблемите на техния генезис, сефардски и далматински език, диалектното членение на южнославянските езици, циганският език, микроезиците на Балканите (напр. арумънският език, русинският език във Войводина, езикът на банатските българи и др.).

13. *Разграниченията между южнославянските езици и южнославянската книжовноезикова дивергенция през XX век*

В традиционната лингвистика водещ критерий за самоопределяне към даден език е взаимното разбиране при устна комуникация („когото разбирам, той говори моя език, когото не разбирам – говори чужд език”)⁷.

Посочената дефиниция, известна още през XIX в. и базирана на опозицията разбиране : неразбиране обаче е трудноприложима за немалка част от съвременните славянски (и южнославянски) езици – както междувпрочем и за други „модерни” езици⁸. В диахронен план поредица външни фактори като разделителни линии след войни, политически конфликти или блокови противопоставяния включват езика и като средство на (само)идентифицирането, и като средство за постигане на разделение. Поради това се оформя противопоставянето *език в лингвистичния смисъл – език в политическия смисъл: linguistic language – political language*, съответно *language in the linguistic sense – language in the political sense*. Тази дихотомия е известна още и като *генетични и социолингвистични езици*.

Двадесети век бележи две вълни на книжовноезикова дивергенция, които в контекста на сравнението могат също да се разглеждат като паралелни книжовноезикови практики спрямо определен тип диалектна, структурна и лексикална основа.

Първата проява е македонският езиков стандарт. В социокултурен план интеграционните процеси в българско-македонския ареал, които се опират на общ езиков генезис и на типологически обща езикова структура, преминават в дезинтеграционни в рамките на едно столетие (средата на XIX – средата на XX в.). Принципно различният подход към македонската езикова стандартизация обяснява и някои нейни специфични характеристики: на фона на после-

дователността на основните съпътстващи процеси в останалите славянски езици, осъществени през XIX в., този стандарт е обявен първо за такъв и след това е нормиран, и то в средата на XX в. Практическото усвояване на нормата на конституирания стандарт протича постепенно в образователните структури и в различните сфери на обществения живот. Повече от половинвековното самостоятелно съществуване и постъпателно изграждане придава определен облик на македонския като езиков стандарт и този социолингвистичен факт едва ли би могъл да се оспорва⁹.

Най-разграничаващо до момента, но и с най-дълъг стаж на книжно-езиков паралелизъм, е надстрояването в хърватския и отгласкването му от сръбския стандарт. По-новите процеси в босненския/мюсюлманския ареал са гарантирани с административни актове (напр. анекът към Дейтънското споразумение, в който изрично фигурира и босненският език). Основният аргумент е природното право на самоопределение, а не дистинктивните признаци за езиково разделение. В резултат на силно изразени политически дезинтеграционни процеси идеята за черногорския език като самостоятелна формация набра скорост и привърженици – особено след референдума от м. май 2006 г. за отделиането на Черна гора от Сърбия. В самата сръбска социокултурна общност се очертават противоречия, произтичащи отново от политическата конюнктура в бивша Югославия и от обстоятелството, че някои от носителите на сръбския език са формирали полицентрично говорните си навици в зависимост от това, към коя от трите основни социокултурни групи са принадлежали: сръбски вариант (Сърбия и Черна гора, с тенденции за пълна еманципация на черногорски вариант); босненско-херцеговски стандартноезиков израз (в Република Сръбска); хърватски вариант.

14. Съвременни социолингвистични предизвикателства: глобализацията на комуникациите, езиковата политика на Европейския съюз и балканските езици

Преди време известният лингвист Дейвид Кристъл, автор на ценната Кембриджска лингвистична енциклопедия, изрази силната си тревога, че през XXI век стотици “малки” езици съвсем ще изчезнат, а редица други ще се маргинализират. Като главна причина за този процес той сочи глобализацията на икономическите и политическите отношения в световен и в европейски мащаб, което води след себе си и специфичната глобализация на езиковите комуникации. Много фактори като традиционен (религиозен) консерватизъм, установени навици от доскорошното политическо устройство на Европа и света, стари и нови членства в европейските структури, професионална принадлежност, азбука (латиница, кирилица), познато – непознато, са в основата на фактическата неравнопоставеност¹⁰.

Едни от най-актуалните съвременни социолингвистични проблеми са свързани с превода между различните балкански езици от една страна и с преводите от балканските езици на език извън територията на Балканите – главно

английски. Освен строго лингвистичната и свързаната с нея социокултурна проблематика на превода в случая с балканските езици се намесват фактори като равнопоставеност на езиците и техните носители в международен политически аспект (напр. бившата югославска република Македония спрямо становището на Гърция като политически проблем или македонският език спрямо българския, както и босненският език спрямо сръбския и т.н. като езиково-политически или социолингвистичен проблем).

Въпреки своята фрагментарност, посочените тезиси за социолингвистичен анализ показват, че балканският езиков ареал продължава да бъде научно предизвикателство и територия за изследвания и сравнения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Историко-политическото понятие *Балкани* включва по-голям обхват от области и народи в сравнение с географските граници на Балканския полуостров. То позволява да се проследи историческото минало както на традиционно признатите като балкански народи – българи, турци, гърци, албанци, румънци, сърби, така и на хървати, бошняци и др.

² В резултат на променящи се обстоятелства се “претопяват” македонци, траки, илири, венети, фригийци, даки ... Немалка част от балканските езици се изучават по данни от ономастиката или чрез надписи с елинска графична система, а оскъдните данни правят невъзможен структурния езиков анализ. По тази причина изследователите, освен древни, наричат тези изчезнали балкански езици още и тайнствени.

³ В социолингвистичен аспект езикът придобива статус на отмиращ при смяна на езиковата практика на дадена етно-езикова общност. Трансформацията се извършва и на психолингвистично равнище – когато езикът на индивида не продължава езиковата практика на предходните поколения. Първото поколение, което приема чуждия език, е двуезично и започва да смесва двата езика. В резултат на прехода от един език на друг със смяната на 2–3 поколения възниква феноменът на субстрата, т.е. на особености от отмиращия език. “Смяната” на езиците в резултат на културни, политически и други причини води до отмирането на езиците – както в миналото, така и в днешно време процесът протича в много части на планетата.

⁴ Под *функционално сравнение* би трябвало да се схваща поместеното в контекста на историческия отрязък функциониране на езикови системи, като основен критерий е ефективността от тази функция, независимо дали системите като такива са структурно или генеалогично съпоставими. Генеалогичната хетерогенност или хомогенност на дихотомията говорим: книжовен език от една страна, а от друга – определянето на самата книжовноезикова практика като едносистемна, двусистемна и т.н. са паралелни компоненти на съответната езикова ситуация и оформят комплексната картина на езиковите комуникации в различните им разновидности.

⁵ Наказанието „таазир” се поделяло на различни степени като порицание, затвор, бой. Не става дума просто за словесно порицание или строго предупреждение, а за тежки физически наказания, страхът от които трябвало да застави приелите исляма да говорят на турски език (вж. Христов, Янков 1989).

⁶ От гледна точка на паралелизма на книжовноезиковите практики през определени периоди любопитно явление е езикът на дамаскинарската книжнина в българската културна история. Тя е фактически паралелен писмен идиом на църковно-славянския, ориентиран твърде близко до говоримия език, но жанрово ограничен и покриващ част от периметъра, който обхваща един полифункционален нормиран книжовен език от по-късен тип.

⁷ Georg von der Gabelentz. Die Sprachwissenschaft 1891, 55 – цит. по **Kordić, Snježana**. Naziv jezika iz znanosti gledan. – „Republika”, Zagreb, 2001, № 1–2, стр. 237.

⁸ Поради взаимната си разбираемост, слависти от по-старите поколения като В. Ягич (1838–1923) и др. са посочвали, че според комплексни критерии словенски, хърватски, сръбски, български би трябвало да се третират като южнославянски наречия с различна степен на близост помежду им. Историческите причини обаче — отделни държави със собствена политическа и професионална ориентация, формирането на отделни народности, собствената писмена култура с различно интегрирана традиция — стават достатъчно основание народите да смятат езиците си за отделни.

⁹ Конкретни въпроси по темата за южнославянската книжовноезикова дивергенция или за паралелизма на книжовноезиковата практика вж. у **Иванова, Ценка**. Близки и различни. Южнославянски езикови проекции. Велико Търново, Унив. изд., 2004, гл. 4.

¹⁰ Последните две разширявания на ЕС през 2004 и 2007 г. (между които половината славянски, бел. авт.) донесоха в евростолицата нови 13 езика. Всичките 23 национални езика на страните-членки са официални езици на ЕС и този принцип все още не подлежи на преразглеждане. Становището е, че въпреки увеличаването на езиците не може да има ограничение в употребата им. Но не само малките страни се опасяват, че разрастването ще форсира употребата на английския като базисен език. Има широка поддръжка за плановете някои от работните срещи да протичат без преводачи. Засега се търси опора в очакването, че всеки от участниците ще владее някакъв общ език. Иначе казано, очаква се представителите на всички държави в ЕС да знаят английски.

ЛИТЕРАТУРА

Запольская, Н. Н. Модели „общеславянского” литературного языка XVII–XIX вв. – В: Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов: Доклады российской делегации. Москва, 1998, 267–295.

Иванова, Найда. Кръстьо Пейкич в южнославянските книжовноезикови контакти от началото на XVIII век. София, 1990;

Иванова, Найда. Смесените книжовноезикови типове и барокът. Българските разновидности на южнославянския „илирийски” език през XVII–XVIII в. (I част). – Съпоставително езикознание, кн. 4, 1997, 53–83.

Иванова, Ценка. Щрихи към балканския Вавилон. Българско-сръбски книжовноезикови връзки XVIII–XIX век. Велико Търново, 2003.

Иванова, Ценка. Близки и различни. Южнославянски езикови проекции. Велико Търново, 2004.

История на новобългарския книжовен език. София, БАН, 1989, 25–29.

Kordić, Snježana. Naziv jezika iz znanosti gledan. – „Republika”, Zagreb, 2001, № 1–2, с. 237.

Мишкова, Диана. В Търсене на балканския оксидентализъм. С., 2007. – www.anamnesis.info/broi1/Oksidentalism_..

Николова, Надка. Българо-гръцкият билингвизъм като резултат на гръцката образователна политика през Възраждането. – Електронно списание LiterNet, 02.04.2004, № 4 (53).

Николова, Надка. Българският език в езиковата практика на османците (XV–XIX век). – В: Любословие или Периодическо списание, изд. на Шуменския университет, том 5, Шумен, 2004, 70–77.

Трубецкой, Н.С. Вавилонская башня и смешение языков. – Евразийский временник, кн.3, Берлин: Евразийское издательство, 1923, 107–124.

Христов, Хр. и Янков, Г. Очерк за ислямизираните българи и национално-възродителния процес. С., 1989. – www.promacedonia.org.